
Dr MILAN GULIĆ, naučni saradnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11
milan.gulic@gmail.com

UDK 94:323(439.5)"1914"(093.2)
323.1(439.5)"1914"(093.2)
323.285(439.55)"1914"(093.2)

originalan naučni rad
primljeno: 15. oktobar 2015.
prihvaćeno: 16. novembar 2015.

DALMATINSKA JAVNOST I SARAJEVSKI ATENTAT*

APSTRAKT: *U radu se analizira odjek Sarajevskog atentata u Dalmaciji, najjužnijoj pokrajini Austro-Ugarske monarhije. S obzirom na to da je samo nekoliko dana prije ubistva nadvojvoda Franc Ferdinand bio pozdravljen u Dalmaciji, kao i na južnoslovensku kompaktnost, ali nacionalnu izmiješanost u toj pokrajini, odjek sarajevskih događaja u Dalmaciji bio je snažan, ali vrlo karakterističan. Članak je nastao na osnovu arhivskih dokumenata, memoarskih i stručnih historiografskih radova i periodike.*

KLJUČNE REČI: Dalmacija, Austro-Ugarska, štampa, Sarajevski atentat, hapšenja

Na krajnjem jugu jedne od najvećih država Evrope na prelomu vijekova nalazila se posebna krunovina – njena provincija Kraljevina Dalmacija. Ona je obuhvatala nešto širi primorski pojas sa zaleđem u odnosu na ono što Dalmacija obuhvata danas i prostirala se u kopnenom dijelu od mjesta Tribanj na sjeveru do Šušnja na jugu, a u morskome dijelu obuhvatala je i ostrva Pag i Rab. Zbog apsolutne većine južnoslovenskog stanovništva Dalmacija je nazivana „najslovenskijom u cijelom slavenstvu“. Među 654.666 stanovnika koliko je Dalmacija imala po popisu iz 1910. godine, hrvatski ili srpski jezik je govorilo 610.669 ljudi. Sudeći po tome, 96,2% stanovništva bili su Južni Sloveni, tj. Hrvati ili Srbi. Većina stanovništva Dalmacije bila je rimokatoličke vjere 538.101 (83,35%), dok je pravoslavnih bilo 105.335 (16,31%).¹

* Rad je deo projekta *Konflikti i krize: saradnja i razvoj u Srbiji i regionu u 19. i 20. veku* (47030) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rad je izložen u skraćenoj verziji na naučnom skupu *Mlada Bosna – vek kasnije* održanom u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti 28. novembra 2014.

¹ Manfred Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji* (Beč: Adria, 1912), 5–6, 36–37, 43–45.

U Dalmaciju uzdrmanu represivnim metodama vlasti u vrijeme Balkanskih ratova, sa Dalmatinskim saborom koji se već više od dvije godine nije sastajao i u kojoj su bili česti sukobi između stanovništva južnoslovenskog i italijanskog porijekla stigao je, preciznije kroz nju samo prošao, prijestolonasljednik Franc Ferdinand na svom, ispostavilo se, posljednjem putovanju. To je bilo prvi put da se našao u tom dijelu Carstva nakon posjete 1906. godine. On je od Beča do Trsta putovao željeznicom, a zatim se ukrcao na ratni brod/drednot *Viribus Unitis* i krenuo ka Dalmaciji 24. juna izjutra. Ploveći kroz Jadransko more nadvojvoda je stigao do Opuzena 25. juna, gdje se ukrcao na jahtu *Dalmat* i nastavio plovidbu Neretvom ka Metkoviću. *Hrvatska misao* iz Šibenika, iza koje je stajala „klerikalna“ struja šibenskih pravaša predvođena dr Antom Dulibićem,² izvještavala je: „Sa ušća Neretve, pa sve do hercegovačke granice pružao se krasan prizor. S obje strane obale, okićene zelenilom, vijorile trobojnice. Tisuće naroda neopisivim oduševljenjem pozdravljalo visokog gosta. Klicanje naroda izmjenjivalo se sa pucanjem mužara i pušaka te slavljenjem zvonova.“ U Metkoviću su gosta pozdravili dalmatinski namjesnik grof Mario Atems,³ predsjednik Zemaljskog odbora dr Vicko Ivčević i upravitelj Bosne i Hercegovine general Oskar Počorek.⁴ Nadvojvodi u čast održana je i vojna vježba kojom prilikom je mornaricom zapovijedao admiral Haus.⁵

Nakon što je nadvojvoda 26. i 27. juna izvršio inspekciju trupa i prisustvovao manevrima XV i XVI korpusa kod Tarčina, 28. juna se sa Ilidže uputio u Sarajevo. U Sarajevo su stigli nešto iza deset sati, a u Filipovića kasarni čekalo ih je šest automobila u kojima je trebalo da prođu kroz grad. U prvom automobilu bili su policijski službenici, a u drugom gradonačelnik Sarajeva Fehim efendija Ćurčić i povjerenik vlade i načelnik policije dr Edmund Gerde. Dok je nadvojvoda Franc Ferdinand, zajedno sa suprugom

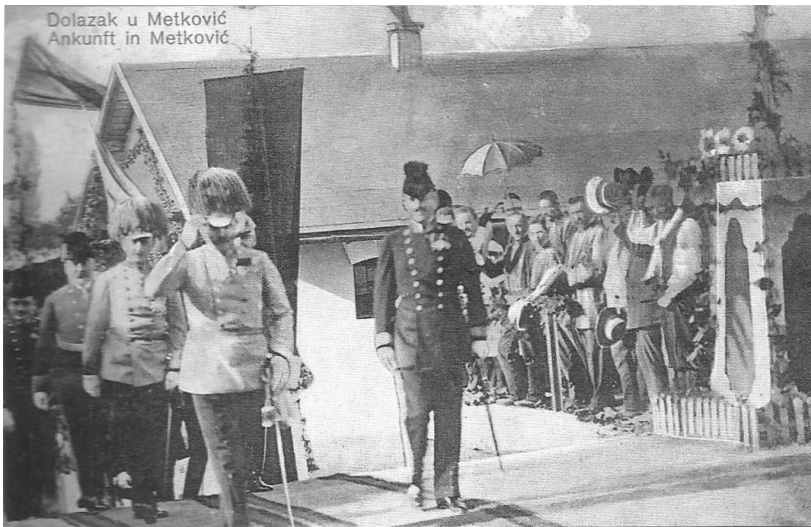
² List *Hrvatska misao* izlazio je u Šibeniku 1913–1915. godine. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio je Josip Drezga, a štampan je u Hrvatskoj zadrudnoj tiskari.

³ Mario Atems je rođen u Trstu 1862. Porijeklom iz grofovske porodice u Gorici. U Beču je završio Terezijansku akademiju. U državnoj službi je radio od 1889. Bio je činovnik u Odsjeku za Dalmaciju Ministarstva unutrašnjih poslova (1892–1895). Kao kotarski poglavar službovao je u Lincu, Ptuju, Mariboru i Puli. Na službu u Namjesništvu za Dalmaciju određen je 1911, a početkom 1912. postavljen je za namjesnika. Na tom mjestu je ostao sve do sloma Monarhije. Umro je u Gorici nakon 1940. godine Ante Bralić, „Zadarski „fin-de siècle“ – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvog svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, XXXIX, br. 3, (2007), 731–775.

⁴ Vicko Ivčević je rođen u Trogiru 1843. Po zanimanju je bio advokat. Pripadao je Narodnoj stranci. Bio je zastupnik u Dalmatinskom saboru (1876–1883, 1884–1918) i predsjednik Sabora (1901–1918), a Dalmaciju je zastupao i u Carevinskom vijeću (1901–1918). Umro je u Zadru 1922. A. Bralić, *n. d.*, 738.

⁵ „Nasljednik prijestolja u Neretvi“, „Vojne vježbe u Neretvi“, *Hrvatska misao*, 27. 6. 1914, 1–2; „Prijestolonasljednik putuje u Herceg-Bosnu“, *Pučke novine*, 3. 7. 1914, 3.

groficom Sofijom Hoenberg i upraviteljem BiH generalom Počorekom u trećem, otvorenom automobilu išao ka gradskoj vijećnici, na njih je deset minuta iza deset sati bačena bomba od strane Nedeljka Čabrinovića. Bomba se otkotrljala i eksplodirala ispod četvrtog automobila u nadvojvodinoj koloni, povrijedivši više ljudi. Nakon neodložene posjete gradskoj vijećnici, nadvojvoda je krenuo u bolnicu da posjeti povrijeđenog ađutanta potpukovnika Erika fon Mericija koji se nalazio u njihovoj pratnji. U trenutku kada je vozilo u kojem je bio nadvojvoda stalo ispred radnje Morisa Šilera naišao je drugi atentator Gavrilo Princip i preciznim hicima pogodio nadvojvodu Franca Ferdinanda i vojvotkinju Sofiju oko 10 sati i 45 minuta. Prije nego što su dovezeni do Konaka, službene rezidencije upravitelja BiH, vojvotkinja je preminula, a nadvojvoda više nije bio pri svijesti. Ubrzo je i preminuo.⁶

Prestolonaslijednik Franc Ferdinand po dolasku u Metković⁷

⁶ „†Nadvojvoda Frano Ferdinand. †Vojvotkinja Sofija od Hohenberg“, *Smotra dalmatinska*, 28. 6. 1914, 1–2; „†Nadvojvoda Frano Ferdinand. †Vojvotkinja Sofija od Hohenberg“, *Smotra dalmatinska*, 28–29. 6. 1914, 1–2; „†Nadvojvoda Frano Ferdinand. †Vojvotkinja Sofija od Hohenberg“, *Smotra dalmatinska*, 29–30. 6. 1914, 1–2; „Nasljednik prestolja nadvojvoda Franjo Ferdinand i vojvodkinja Sofija Hohenberg umoreni u Sarajevu“, *Hrvatska kruna*, 30. 6. 1914, 1–2; „Nasljednik prestolja nadvojvoda Franjo Ferdinand i vojvodkinja Sofija Hohenberg umoreni u Sarajevu“, *Hrvatska kruna*, 2. 7. 1914, 1–2; „Vojne vjezbe“, *Pučke novine*, 3. 7. 1914, 3; „Prijestolonaslijednik Frano Ferdinand i supruga Mu vojvotkinja Sofija od Hohenberga padoše žrtvom groznog atentata“, *Crvena Hrvatska*, 4. 7. 1914, 1–2; „Žalost i tuga u kraljevu dvoru“, „Umorstvo nasljednika prijestolja nadvojvode Franja Ferdinanda i supruge mu vojvodkinje Sofije“, *Pučki list*, 7. 7. 1914, 97–99; Pero Slijepčević, „Tok Sarajevskog atentata“, *Nova Evropa*, XI, br. 18, (1925), 572–574; Владимир Дедијер, *Sarajevo 1914* (Београд: Просвета, 1966), 23–32.

⁷ Fotografija koju je načinio dubrovački trgovac Jure Nikolac iz kolekcije dr Ivana Jurića dobijena je ljubaznošću gospodina Marija Talajića.

U isto vrijeme dok su se u Sarajevu zbivali događaji koji su uzdrmali Evropu, srpski narod je proslavljao jedan od svojih najvećih praznika – Vidovdan. Centralna proslava Vidovdana u Dalmaciji je, kao i godinama unazad, održavana na Dalmatinskom Kosovu kod Knina.⁸ Proslava 1914. godine bila je naročito svečana jer se obilježavalo 25 godina otkako je podignuta crkva Lazarica u selu Zvjerincu na Dalmatinskom Kosovu. Crkva, koja je građena 1874–1889, bila je posvećena Sv. caru Lazaru i predstavljala je svojevrsni spomenik poginulima u Kosovskoj bici 1389. godine.⁹ O tome koliko je ta manifestacija bila važna za srpski narod sa tromeđe Like, Dalmacije i Bosanske Krajine najbolje svjedoče ovi napisi: „Već na dan-dva pred Vidovdan, svi su putevi u Severnoj Dalmaciji bili zakrčeni pešakom i konjanikom u stajaćem ruvu, kolima i žandarskom patrolom. Seljak, pop i varošanin, sve se to kretalo ispremešano, pod zastavama i crkvenim barjaticima, prema malom Kosovu polju kraj Knina. Kroz zoru pak, samog Vidovdana jurile su povorke kočija i železnički vozovi sa građanstvom i elitom iskićeno zelenilom zastavama.“¹⁰

Proslavu je uvećao slet Srpske sokolske župe na Primorju¹¹ i Hrvatske sokolske župe *Vojvoda Hrvoje* iz Splita sa ukupno oko 350 sokola, a pjevalo je društvo *Srbadija* iz Šibenika. Svirale su i muzičke skupine iz Knina, Šibenika, Kaštela, Splita i Dubrovnika. Iako državne željeznice nisu pristale da pošalju vanredne vozove, a postojeći su kasnili, veliki broj ljudi

⁸ Dalmatinsko Kosovo predstavlja kraško polje nedaleko od Knina, omeđeno obroncima Dinare, Kozjaka i Promine. Na tom prostoru smješteno je više sela – Biskupija, Vrbnik, Zvjerinac, Markovac, Orlić, Potkonje, Ramljane, Riđane i Uzdolje. Prema popisu iz 1910. godine na tom prostoru je živjelo 6.280 ljudi, od čega 5.858 Srba pravoslavne vjere i 422 Hrvata rimokatolika. Najveće među naseljima Dalmatinskog Kosova bio je Vrbnik sa 2.049 stanovnika.

⁹ *Далматинска Лазарица и православни Косовљани. Поводом стогодишњице освећења шемеља далматинске Лазарице 1874–1974.* (Шибеник: Епархијски управни одбор, 1974), 23–24.

¹⁰ Епископ далматински Николај, ур., *Косовска народна чиштанка 1989. Далматинско Косово* (Шибеник: Далматинска епархија СПЦ, Одбор за прославу Шестогодишњице Косовске битке и мученичког престављења Св. кнеза Лазара и косовских мученика, 1989), 147, 158–161.

¹¹ Srpska sokolska župa na Primorju sa sjedištem u Herceg Novom formirana je 5. maja 1912. U njeno članstvo ušle su sve tadašnje srpske sokolske župe u Dalmaciji: Srpsko sokolsko društvo *Dušan Silni* iz Dubrovnika (1907) i srpski sokoli iz Knina (1907), Risna (1910), Đenovića (1910), Herceg Novog (1910), Kotora (1910) i Kastelastve (1912). U vrijeme osnivanja Župa je brojala 710 članova. Od 1912. do 1914. starješina je bio Mirko Komnenović iz Herceg Novog, a broj članica je porastao na 10. Ivan Bendiš, „Sokolstvo u Voki Kotorskoj“, *Soko na Jadranu*, VI, br. 6–7, (1931), 148–150; Никола Жутић, *Крајишки соколи. Соколи Српске Крајине 1903–1941–1991.* (Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, 1998), 13; Војин Д. Калинић, „Културни препород Срба у северној Далмацији“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2014), 462–463.

iz sjeverne Dalmacije, Like i Bosanske Krajine se okupio na Kosovu. Prema procjenama, prisutno je bilo oko 15.000 ljudi, a među njima su, po nekim svjedočanstvima, bili i roditelji Gavrila Principa – Petar i Marija iz Obljaja kod Grahova. Proslavu su obilježili iskazi srpsko-hrvatske sloge. Klicalo se Srbiji, njenoj vojsci, kralju Petru. Poslije svečanog pomena izginulima na Kosovu i „njihovim osvetnicima u balkanskim ratovima“, govore su držali politički prvaci dr Niko Subotić, dr Mate Drinković i sekretar Hrvatske sokolske župe *Vojvoda Hrvoje* dr Budislav Grgur Anđelinović koji je tom prilikom rekao: „Srbi su osvetili svoje Kosovo o silna dušmana; a mi bismo imali osvetiti stotinu većih i manjih Kosova, a imamo mnogo jačeg neprijatelja pred sobom: soko je manja ptica od orla, ali je u stanju da se protiv njega bori, ali se ufamo u naše potomke, koje ćemo mi uzgojiti u našim sokolima, nadam se da će sokol biti onda jak da pobijedi orla, svejedno, makar imao četiri glave i šest krila“¹² (aluzija na izgled grba Dvojne monarhije – prim. aut.). Osim toga, u govoru je više puta rekao: „Ne kličem zdravo ni meni ni vama, već onim junacima koji će skoro ginuti za narodno ujedinenje.“¹³ U toku proslave stigle su i prve informacija o događajima u Sarajevu.

Vijest o sarajevskim događajima brzo se širila i već u toku dana stigla u Dalmaciju. Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije, predvođen predsjednikom Vickom Ivčevićem, uputio je telegram saučešća caru Francu Jozefu koji je glasio: „Zemaljski Odbor Kraljevine Dalmacije, tumač osjećaja pučanstva ove zemlje, koje je pred malo dana neopisivim oduševljenjem pozdravilo obljubljenog priestolonasljednika Njegovu Visost Nadvojvodu Franu Ferdinanda pri njegovu prolazu preko Metkovića, sgrožen od kletoga djela, kojemu Njegova Cesaro Kraljevska Visost i Njena Visost Vojvodkinja Hohenberg padoše žrtvom, preponizno moli Vaše Cesaro Kraljevsko

¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), Carsko i kraljevsko Ministarstvo unutarnjih poslova, Dalmatinski spisi, fond 75, kutija 37, broj 18572; „Видовдан на Косову код Книна“, *Dubrovnik*, 18. 6. 1914, 2; „Vidovdan na Dalmatinskom Kosovu“, *Dubrovnik*, 25. 6. 1914, 2; „Соколство“, *Српска зора*, 15. (27.) 6. 1914, 2; „Vidovdan na Dalmatinskom Kosovu“, *Dubrovnik*, 2. 7. 1914, 3; „Прослава на Далматинском Косову код Книна“, *Српска зора*, 1. (15.) 7. 1914, 2; Hugo Werk, „Predratni omladinski pokret u Dalmaciji. Jedan dokumenat“, *Nova Evropa*, XII, br. 11, (1925), 363–366; *Косовска народна чишћанка 1389–1889–1939* (Београд: Православна епархија далматинска, 1940), 73; Никола Жутић, „Српски соколи и Сарајевски атентат“, у: *Србија и њолићика великих сила 1914–2014. Зборник радова*, уредници Живојин Ђурић и Милош Кнежевић (Београд: Институт за политичке студије, 2014), 231–260; Željko Karaula, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi. Zavod za hrvatsku povijest*, XLIII, (2011), 255–291; В. Д. Калинић, *н. г.*, 377–378, 465–466.

¹³ Izrečeno tom prilikom kasnije je iskorišćeno na suđenju protiv Anđelinovića kada je optužen za „veleizdaju“. „Vidovdanska slava na Kosovu pred sudom“, *Hrvatska misao*, 19. 12. 1914, 2; Josip Beroš, „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije“, *Zadarska revija*, XIII, br. 6, (1964), 562–577.

Veličanstvo, da se blagohotno udostoji primiti izraz najdublje žalovanja ove Vašemu Veličanstvu i prejasnomu Vašem Domu odane i vjerne Kraljevine Dalmacije. Grozno zločinstvo zavilo je u crno uz Vaše Veličanstvo i Vaš prejasni Dom također i narode okupljene pod Vašim mudrim i blagim žezlom. U ovom času teške kušnje, Vaša Kraljevina Dalmacija moli, da Vam živo saučešće Vaših naroda i vjera u Boga udieli potrebite okriepe i utjehe.“ Osim toga, svim opštinskim upraviteljstvima na prostoru Dalmacije data su uputstva da „zgodnim načinom dadu izražaja osjećajima žalosti tamošnjeg pučanstva“.¹⁴

Na vijest o događajima u Sarajevu u čitavoj Dalmaciji zastave su spuštene na pola koplja. Stanovništvo je pozvano da svoje kuće „zaodjene crninom“ i da „suzom žalobnicom i osjećajima privrženosti“ pokuša olakšati „tešku bol“ cara Franca Jozefa. O tome kako je Šibenik izgledao sve do dana pokopa sarajevskih žrtava najbolje govore ovi redovi: „Sav grad je u dubokoj crnini. Sa dućana, sa stanova, po obali, poljani, viju crne zastave i crni sagovi, ili trobojnice crnom koprenom pokrivena. Svi dućani imaju svoje izloge zatvorene. Sve zabave bijahu u znak žalosti obustavljene. Zastave na po stijega viju obćina, biskup, svi državni i pokrajinski uredi, škole, društva, crkve, agencije i Šubićevac. Zvona turobno zvone sa svih crkava svaki dan u večer i u jutro.“¹⁵

Prve vijesti o atentatu u Dubrovnik su stigle 28. juna iza 14 sati, svega nekoliko sati nakon što se atentat dogodio. Oko 17 sati, kada je vijest dobila potvrdu, u Gružu su se mogle vidjeti prve zastave spuštene na pola koplja. Nedugo nakon toga, zvonjavom sa dubrovačkih crkava potvrđene su glasine. Sutradan je i opština pozvala građanstvo da se „dajući oduška svojim čuvstvima podaničke odanosti i vjernosti“ pridruži iskazivanju žalosti. O tome kako je izgledao Dubrovnik sutradan po događajima u Sarajevu najbolje svjedoče ove riječi: „Već iz rana jutra jučer po crkvama, zvonnicima, raznim uredovnim zgradama počeo se izvjesivati zastave na po stijega i s crnom koprenom, a i brodovi, što se nalazijahu usidreni u gradskoj i gruškoj luci, spustiše zastave na po koplja. Istodobno i razna društva izvjesiše za znak žalosti zastave na po koplja. A malo po malo počeo se obavijati u crninu dućani i privatne kuće tako, da već oko podne po glavnim ulicama nije bilo nijednog dućana i nijedne privatne kuće, a da nije crnim znakom

¹⁴ „Atentat u Sarajevu. Nadvojvoda Franjo Ferdinand i vojvodkinja Sofija Hohenberg umoreni“, „Saučešće Dalmacije“, *Narodni list*, 29. 6. 1914, 1–2.

¹⁵ Sutradan po atentatu u Šibeniku je uhapšen Ilija Šašić, radnik u čuvenom šibenskom Hotel de la Ville, rodom iz Ervenika u benkovačkom kraju, jer je, navodno, „odobravao atentat i pogrđnim riječima izražavao se o žrtvama atentata“. „Počasti obćine“, „Grad u crnini“, *Hrvatska misao*, 29. 6. 1914, 1; „Žalost Šibenika“, „Uapšen jer je odobravao atentat“, *Hrvatska misao*, 30. 6. 1914, 1; „Grad u crnini“, *Dubrovnik*, 2. 7. 1914, 3.

odala vidljiva oduška žalovanju.“ Međutim, bile su uočljive i „grupe sakupljene po raznim gradskim predjelima“, zbog čega je vlast, „da prepriječi eventualne demonstracije i iskaze protiv Srba, poduzela sve mjere sigurnosti“. Sutradan uveče po atentatu skupina od dvadesetak ljudi je pokušala prirediti antisrpske demonstracije u Dubrovniku, ali ih je policija lako rastjerala.¹⁶

Žalost zbog sarajevskih događaja bila je prisutna među svim narodima Dalmacije. O tome je pisao i list dubrovačkih Srba *Dubrovnik*¹⁷: „Tragični ovaj događaj, jedinstven u historiji, kao munja našao je odjeka među narodima austrougarske monarhije. Osjećajući svu njegovu težinu, vijerni narod daje, do najvećeg stepena, izraza tuge i žalosti, i ne može da se razabere od boli i jada koji ga je ovako nenadano, neočekivano i na ovako odvratno način zadesio. Nema jedne duše, jednog srca, koji u ovom tragičnom momentu neće osjetiti čuvstvo boli i sažaljenja prema nevinim žrtvama a mržnje i odvratnosti prema zločinačkoj ruci. [...] Tragedija u Sarajevu i nas jednako ispunja osjećajem bolne žalosti, te ne možemo da se, u ovim danima opće žalosti, snađemo i da je prosuđujemo na drugi način, jer stojimo pod pritiskom one boli i žalosti koja je jednako obuzela svakog podanika.“¹⁸

Narednih dana, međutim, dio javnosti u Dalmaciji se žestoko obrušio na Srbiju i Srbe u cjelosti. *Mladost*, „list za hrvatsku katoličku mladež“, koji je u Zadru izdavalo Hrvatsko katoličko akademsko prosvjetno društvo *Pavlinović* bio je poznat po svojim oštrim stavovima koji su često mogli biti nazivani i antisrpskim.¹⁹ Prijestolonasljednik i njegova supruga pali su,

¹⁶ „Dojam u našem gradu“, *Prava Crvena Hrvatska*, 30. 6. 1914, 3; „Frankofurtimaška huškanja“, *Dubrovnik*, 2. 7. 1914, 3; „Prvi glasovi i dojam“, „Proglas općine“, „Grad u crnini“, „Izvanredna sjednica općinskog vijeća“, *Crvena Hrvatska*, 4. 7. 1914, 3.

¹⁷ List *Dubrovnik* su pokrenule dubrovačke pristalice Srpske narodne stranke, a prvi broj je izašao 3. jula 1892. Izlazio je jednom sedmično, osim u periodu 1909–1911. kada je izlazio dva puta, a štampan je u Srpskoj dubrovačkoj štampariji Antuna Pasarića. Prvi vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio je Stevo Vrčević. Kasnije su ove dužnosti obavljali Antun Fabris (1895–1904), Miho Vaketi, Rudolf Sardelić, Mato Gracić, Nikola Brkić, Antun Cipfel, Antonije Benusi i Oskar Vernaca. Ipak, 1905–1914, osim kratkih prekida, najbitnija figura u izlaženju lista bio je Kristo Dominković. Posljednji broj je izašao 23. jula 1914. godine, samo nekoliko dana prije otpočinjanja rata. Ivo Perić, *Dubrovačka periodika 1848–1918* (Dubrovnik: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980, 18–20; Коста Милутиновић, „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848–1914“, у *Зборник о Србима у Хрватској*, I, уредник Василије Крстић (Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Срба у Хрватској, 1989), 33–90.

¹⁸ „Prestolonasljednik Nadvojvoda Franz Ferdinand i Vojvodkinja Sofija Hohenberg, žrtve atentata u Sarajevu“, *Dubrovnik*, 2. 7. 1914, 1.

¹⁹ List *Mladost* je izlazio najprije u Splitu, a zatim u Zadru 1910–1914. godine kao „poučno zabavni list za organizaciju radničke i seljačke mladeži u katoličkoj Hrvatskoj“. Izdavalo ga je Hrvatsko akademsko prosvjetno društvo *Pavlinović*. Vlasnik i odgovorni urednik je bio Frano Ženko Donadini, a na mjestu urednika su se nalazili Ivo Puharić (1910) i Ivan Butković (1911–1914). Prvobitno je štampan u Katoličkoj hrvatskoj tiskari u Splitu, zatim u štampariji na Krku i, konačno, u Tiskari i litografiji E. Vitaliani u Zadru.

kako je pisalo na stranicama *Mladosti*, od „srpskonacionalističke ruke“. U listu se dalje navodi: „Vidjeli to Srbi, stari naši neprijatelji još od dobe naših hrvatskih kraljeva, da će sunce i na naš prag, pa im ne bilo pravo, jer bi željeli da mi ostanemo bez svoje kuće i kućišta, pa dođemo njihovoj u prosjačenje i urotu skovaše, u kojoj zaglaviše budući hrvatski kralj i dobra Sofija, krv naše krvi. Nije im bilo dosta, što su u svojoj kući svoje poklali, trebalo im je još krvološtva u našoj kući, da ih omaste nevinom krvlju i srdžbu božju i poštena svjetla zazovu.²⁰ Ova je njihova zahvalnost za onu ljubav, koju im iskaza naš hrvatski kralj Tomislav, kad im ipak uza sve podjarmljenje daruje slobodu;²¹ ovo je harnost za onu ljubav, kad im ispred turskih navala dasma zakloništa pod našim krovom, u našoj zemlji; ovo nam odvraća za našu ljubav i pomoć u zadnjim balkanskim ratovima?“ Zatim je otvoreno poručeno: „Hrvati opet ostaše bez jedne svoje nade, ali se zato užgala u srcima svih poštenih Hrvata želja osвете, što će poput ognja, da sažge sve ono, što mrkim okom, zlobom u srcu gleda na sreću i slobodu sirotice Hrvatske.“²²

List se nastavio obrušavati na srpsko stanovništvo: „Oni (Srbi – prim. aut.) naime žele da budemo ugnijetavani i zlostavljani, pa da u zlu vapimo za njihovom pomoću. Onda bi imala doći njihova vojska, da nas *oslobodi* i priključi Srbiji! – Nacionalistička velesrpska propaganda s jedne strane i bezglavost njemačko-mađarskih vlada s druge strane učiniše, da se je zanos za Srbijom bio među hrvatskom liberalnom inteligencijom grozno razvio, a bio je već počeo prodirati i u hrvatski puk.“ O tome kako je došlo do promjene u dijelu javnosti, od podrške Srbiji tokom Balkanskih ratova do antisrpskih ispada u danima nakon Sarajevskog atentata i kako je isti upotrebljen za raspirivanje antisrpske histerije govore ovi redovi²³: „Atentat je ovaj trgnuo ljude iz mamurnosti, u koju ga je velesrpska propaganda bila uspavala, pa je na razne načine dao oduška svojim probuđenim čuvstvima.“²⁴

²⁰ Aludira se na ubistvo kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage 29. maja 1903.

²¹ Misli se na srpskog vladara Zahariju koji se pred bugarskim napadom oko 924. godine, sudeći prema spisu cara Konstantina Porfirogenita, sklonio u Hrvatsku.

²² „Franjo Ferdinand, budući hrv. kralj i Sofija Hohenberg ubiveni u Sarajevu“, *Mladost*, svibanj 1914, 65–66.

²³ O prilikama u Dalmaciji tokom Balkanskih ratova više: Milan Živanović, „Dve demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. godine“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, III, (1957), 327–350; Kosta Milutinović, „Zadar pred Prvi svjetski rat“, *Zadarska revija*, XIII, br. 6, (1964), 485–503; Милан Гулић, „Одјек балканских ратова у Далмацији“, у *Балкански рајнови 1912–1913: нова виђења и шумацења, Зборник радова*, уредници Срђан Рудић и Миљан Милкић (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2013), 353–377.

²⁴ „По српском разбојству у Сарајеву“, *Mladost*, svibanj 1914, 70–71.

U vanrednom izdanju od 29. juna šibenska *Hrvatska misao* osula je paljbu na Srbe: „Nek satrap car Nikolaj žive, nek živi i krvnik Bugara srbski kralj Petar, ali smrt Habsburgovcima! Ovo je lozinka velikosrbskog nacionalizma, i ova je lozinka prešla u djelo, na Vidovdan! Negdje se cere velikosrbski zubi, jer misle, da su pogubljenjem dvaju habsburgovića pomakli mnogo bliže hrvatskim zemljama prijesto Karađorđevića.“ Nametanje stereotipa kraljeubica Srbima nije propušteno ni tom prilikom: „Ubojice kralja Aleksandra i kraljice Drage morali su da osvježe onu groznu tragediju srbske historije, morali su da prenesu svoje ubilačko strjeljivo na budućeg hrvatskog kralja.“ List sasvim otvoreno upire prstom na Srbiju nazivajući događaje u Sarajevu zavjerom „kojoj niti vode u Srbiju“.²⁵

Splitske *Pučke novine*, žustrije od ostalih, isticale su srpsku nacionalnost atentatora, eventualnu povezanost sa Beogradom i upirale prstom u Srbe kao kolektivitet.²⁶ Na naslovnoj strani u broju od 3. jula ostalo je zapisano: „Ljubitelj Hrvata pao je žrtvom okrutne naše braće Srba. I misle Srbi valjda, da su tim postigli svoju svrhu. Zar se nadaju, da će na ovaj način uvjeriti nas Hrvate o svojem bratstvu? Ne trebamo takove braće, koja hoće sve da posrbe. Mi želimo i hoćemo slobodnu i ujedinjenu Hrvatsku pod žezlom Habsburgovaca, a ova srpska urota kadra je samo, da nas od srpstva još više odaleči. Nek živi Habsburski dom! Nek živi slobodna i ujedinjena katolička Hrvatska. Nećemo rišćanske, raskolničke Srbije!“²⁷ *Pučke novine* su išle i korak dalje, pa su direktno optuživali „srpsku inteligenciju“ za ovakav čin: „Srbi, naša nevjerna braća, pokazali su i ovaj put, da ne žele dobra našoj Hrvatskoj. A nije kriv baš jadan cijeli srpski narod, već onaj, tako reći, učeni dio srpskoga naroda onaj dio, koji vodi i provodi srpski narod, ona, u dvije riječi, srpska inteligencija. Ona je *bezbožna* i ne može zamisliti nego onake bezbožne, klete i razbojničke čine u svojoj pokvarenoj duši.“²⁸

Posmrtni ostaci nadvojvode Franca Ferdinanda i njegove supruge Sofije ka Beču su se kretali i preko teritorije Dalmacije. Iz Sarajeva su upućeni vozom za Metković gdje su pristigli 30. juna u šest sati izjutra. Tu su im se poklonili dalmatinski namjesnik Atems, opštinske vlasti i mornarica,

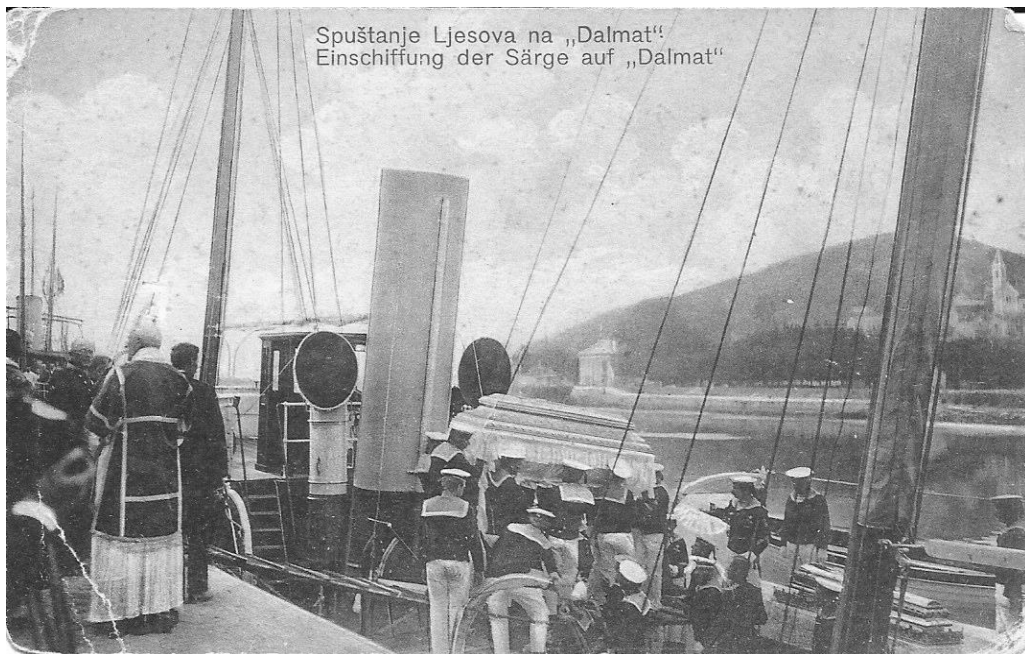
²⁵ „Njihove visosti Frano Ferdinand i Sofija Hohenberg poginuli od izdajničke ruke 28. lipnja 1914.“, „Još jedna bomba“, *Hrvatska misao*, 29. 6. 1914, 1; „Njihove visosti Frano Ferdinand i Sofija Hohenberg poginuli od izdajničke ruke 28. lipnja 1914.“, „Još jedna bomba“, *Hrvatska misao*, 1. 7. 1914, 1.

²⁶ List *Pučke novine* izlazio je u Splitu 1911–1915. kao „list za prosvjetu puka“. Izdavač i urednik bio je Josip Carević, a zatim Frano Ivanišević. Štampan je u Leonovoj tiskari u Splitu.

²⁷ „Budući hrvatski kralj Nadvojvoda Franjo Ferdinand – Nasljednik Prijestolja i njegova plemenita supruga vojvodkinja Sofija mučenički poginuše!“, *Pučke novine*, 3. 7. 1914, 1.

²⁸ „Hrvatska kraljevska himna“, *Pučke novine*, 9. 7. 1914, 1.

a zatim su ukrcani na brod *Dalmat* i zaplovili Neretvom ka moru. Dubrovačka *Prava Crvena Hrvatska* je sa hvalom pisala o posljednjem ispraćaju tijela ubijenih²⁹: „Kao što je Njeg. Visost na onako izvanredno oduševljen i svečan način bio dočekan od ondašnjeg hrvatskog naroda, na prolasku za Bosnu, tako su njihovi mrtvi ostanci od svega Neretvanskog našeg naroda najtoplijim iskazima iskrene duboke sućuti dočekani i Neretvom sprovedeni. Vrlo je dirljivo bilo motriti onu silu naroda, koji je pripaljenom voštanicom u ruci klečao uzduž obale, okićene crnim sagovima i zastavama, kad su prolazili ostanci ljubljenih pokojnika. Turobno zvonjenje, plač i jecanje paralo je svačije srce.“³⁰

*Spuštanje kovčega sa posmrtnim ostacima Franca Ferdinanda na brod Dalmat u Metkoviću*³¹

²⁹ List *Prava Crvena Hrvatska* je nastao u krugu ljudi bliskih Čistoj stranci prava i kao rezultat protivljenja politici novog kursa. Prvi broj je izašao 19. marta 1905. List je izlazio jednom sedmično, a štampan je u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari. Dužnost glavnog i odgovornog urednika obavljao je najprije Vlaho Kelez, zatim Frano Šik i na kraju Ivo Birimiša. Posljednji broj je štampan u danima pred konačan slom Monarhije 26. oktobra 1918. I. Perić, *Dubrovačka periodika*, 21–22.

³⁰ „Prenos smrtnih ostataka“, *Hrvatska misao*, 30. 6. 1914, 1; „Neretva u žalosti“, *Hrvatska misao*, 1. 7. 1914, 3; „Prenos preko Neretve“, *Prava Crvena Hrvatska*, 4. 7. 1914, 2; Ivan Jurić, *Sarajevska tragedija Sofije i Ferdinanda* (Metković: vlastita naklada, 2010), 43.

³¹ Fotografija koju je načinio dubrovački trgovac Jure Nikolac iz kolekcije dr Ivana Jurića dobijena je ljubaznošću gospodina Marija Talajića.

Još upečatljivije svjedočanstvo o dočeku posmrtnih ostataka u Dalmaciji ostalo je na stranicama splitskog *Pučkog lista*³²: „Dok je tiho plovio niz mutnu Neretvu parobrod, zvana su brecala po svim neretvanskim selima, a narod sa užganim duplierima i skinutim kapama klečaše svuda uz obalu rieke i suznim očima moljaše se Bogu za upokoj duše svoga nesuđenoga kralja i kraljice.“³³ Tijela su na ušću Neretve prebačena sa *Dalmata* na tamo usidreni ratni brod *Viribus Unitis* kojim su transportovana do Trsta. Počast im je odavana „kudgod je žalobna povorka prolazila“ – u Metkoviću, Opuzenu, Makarskoj, Omišu, Splitu i Zadru, kao i na ostrvima.³⁴ U Splitu su se na obali našli predstavnici vojnih i civilnih vlasti, kao i katolički kler na čelu sa biskupom. Posmrtni ostaci su stigli u Trst 4. jula, odatle prebačeni u Beč, a zatim u dvorac Artšteten gdje su i sahranjeni 9. jula.³⁵

Dok su se tijela pokojnika kretala ka carskoj prestonici, diljem Dalmacije održavane su zaupokojene mise, a stanovništvo gradova i sela se okupljalo i pokazivalo koliko učestvuje u žalosti. Izlivi žalosti su naročito bili primjetni u Drnišu, Vodicama, Prvić Luci, Klisu. U Šibeniku su učitelji sa školskom djecom prisustvovali svečanim zadušnicama.³⁶ Dolazilo je, međutim, i do incidenata tokom iskazivanja žalosti i podrške vladarskom domu Habzburga. Tako su u Splitu pravaši priredili zadušnice u Crkvi sv. Dominika, nakon čega se formirala povorka u kojoj je, po procjenama štampe, bilo oko 2.000 ljudi. Ona je na Narodnom trgu skandirala parole protiv Srbije i Srba, a tom prilikom je zapaljena i jedna srpska zastava.³⁷

Najveći incident tih dana u Dalmaciji dogodio se u Dubrovniku, u kojem je, od svih većih dalmatinskih gradova, srpski elemenat bio najizražaniji.³⁸ Veća skupina ljudi („mnogobrojni seljaci iz okolice“) je 4. jula, nakon zaupokojene mise koju je služio pomoćni splitski biskup Vincencije Palunko, došla pred zgradu opštine. Protest pred zgradom opštine u kojoj

³² Prvi broj *Pučkog lista* objavljen je maja 1891. Odgovorni urednici su bili Marko Pilić, Marko Lubin i Jure Rosić, a najduže je na tom mjestu bio Juraj Kapić. List je štampan u Leonovoj tiskari u Splitu, a izlazio je do kraja 1915. Nakon dvije godine pauze, ponovo je pokrenut i izlazio od oktobra 1918. do januara 1922.

³³ „Umorstvo nasljednika prijestolja nadvojvode Franja Ferdinanda i supruge mu vojvodkinje Sofije“, *Pučki list*, 7. 7. 1914, 98–100.

³⁴ „Prenos smrtnih ostanaka“, *Hrvatska misao*, 4. 7. 1914, 2.

³⁵ „Odredbе crkovne vlasti u Splitu“, „Prenos mrtvih ostanaka“, *Pučke novine*, 3. 7. 1914, 3–4; „Sprovod od Sarajeva do Beča“, *Crvena Hrvatska*, 4. 7. 1914, 2.

³⁶ „Proglas občine Drniša“, „Vodice za obljubljenе pokojnike“, „Zadušnice u Šibeniku“, *Hrvatska misao*, 4. 7. 1914, 2–3; „Žalost i zadušnice u Prvić-Luci“, „Na Klisu“, *Hrvatska misao*, 8. 7. 1914, 2.

³⁷ „Velike demonstracije proti ubojicama u Splitu“, *Pučke novine*, 3. 7. 1914, 4.

³⁸ Po popisu iz 1910. godine Dubrovnik je imao 8.958 stanovnika, većinom rimokatolika (7.954), uz 822 pravoslavca. Međutim, među dubrovačkim rimokatolicima značajan broj su činili Srbi katolici.

se u tom trenutku nalazio i načelnik dr Melko Čingrija mogao je biti očekivan budući da je u krugovima frankovaca i klerikalaca dubrovačka opštinska vlast smatrana izrazito prosrpskom.³⁹ Demonstranti su tražili da se ukloni jarbol na kojem je u svečanim prilikama, uz državnu i hrvatsku, stajala srpska trobojka. Nakon što je njihov zahtjev ispunjen, krenuli su u šetnju kroz grad. U nastavku ophoda kroz grad sv. Vlaha demolirane su prostorijske Srpske štamparije, Dubrovačkog radničkog društva, Srpskog pjevačkog društva *Sloga*, Matice srpske, kao i nekoliko radnji čiji su vlasnici bili Srbi.⁴⁰

Tek nakon što je glavni rušilački talas prošao dubrovačkim ulicama ostavljajući za sobom polomljena stakla i uništen i razbacan inventar društava, organi reda su pozvali u pomoć vojsku koja je blokirala grad i spriječila dalje izgrede. Po svoj prilici radilo se o „kontrolisanim nemirima“, tj. austrougarske vlasti su prećutno dopustile zastrašivanje srpskog stanovništva. Većina svjedoka epohe navodi da rušilačka skupina nije brojala više od stotinu ljudi i da oni, uglavnom, nisu bili Dubrovčani. Na čelu skupine demonstranata stajali su dr Nikša Svilokos, načelnik Rijeke Dubrovačke grof Brnjica Kaboga, dvorski kapelan don Jozo Crnica i domobranski kapetan Julije Matičević.⁴¹ Na masovnim manifestacijama i tada (kao i danas) skupljali su se „sumnjivi tipovi“ i „gradski propaliteti“.

Sudeći prema napisima dubrovačke *Crvene Hrvatske*,⁴² nekoliko dana ranije govorkalo se o mogućnosti da skupina ljudi pod vođstvom

³⁹ O tome svjedoči i ovaj kratak napis u splitskim *Pučkim novinama*: „Poslije groznog atentata Dubrovčani neće više, da im u općini sjede Srbi“. „U Dalmaciji“, *Pučke novine*, 9. 7. 1914, 3.

⁴⁰ HDA, f. 75, k. 37, *Ragusa: Antiserbische Demonstrationen am 4. Juli 1914.*; „Protusrbske demonstracije u Dubrovniku“, *Hrvatska misao*, 8. 7. 1914, 2; „Na tendenciozne vijesti vladine štampe“, *Dubrovnik*, 9. 7. 1914, 3; Милан Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење 1908–1918*. (Београд: Историјски институт, 1962), 111–112; Josip Beroš, „Dubrovčani – taoci i veleizdajnici za vrijeme prvog svjetskog rata“, *Dubrovnik*, IX, br. 4, (1966), 73–98; Ivo Perić, *Pero Čingrija* (Dubrovnik: Časopis *Dubrovnik*, 1988), 125; Н. Жутић, „Српски соколи и Сарајевски атентат“, 250–252.

⁴¹ „Demonstracije i izgredi nepoznatih u Dubrovniku“, *Dubrovnik*, 9. 7. 1914, 1–2; М. Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење*, 113–114.

⁴² List *Crvena Hrvatska* su pokrenule Narodna hrvatska stranka i Stranka prava nakon pobjede koalicije Autonomnaške i Srpske stranke na opštinskim izborima u Dubrovniku 1890. Prvi broj je izašao 7. februara 1891. Izdavač je bio Frano Supilo, a odgovorni urednik Frano Kovačević. Štampan je u štampariji Dragutina Pretnera, a kasnije u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari, Srpskoj dubrovačkoj štampariji Antuna Pasarića i Štampariji de Stuli. List je na početku izlaženja imao snažna pravaška obilježja. Sve do 1901. Supilo je bio najbitnija figura u izdavanju i koncipiranju lista, iako su se na mjestu odgovornog urednika nalazili i Filip Čaroki i Vlaho Kelez. Nakon 1901. presudan uticaj imao je narodnjački krug oko Pere Čingrije, pa je list postao jedan od zastupnika politike novog kursa. Nakon što je aprila 1905. došlo do spajanja Narodne hrvatske stranke i Stranke prava, *Crvena Hrvatska* je djelovala u duhu politike ove stranke. Na uredničkoj poziciji nalazili su se i Milan Marjanović, Josip Ivančić, Ivo de Đuli, Milorad Medini, Antun Šapro i Ivo Areste. Posljednji broj je izašao 25. jula 1914. godine, samo nekoliko dana prije početka rata. I. Perić, *Dubrovačka periodika, 17–18*; Ivo Perić, „Sto godina od početka izlaženja *Crvene Hrvatske* u Dubrovniku“, *Republika*, XLVII, br. 7–8, (1991), 176–181.

kapetana Matičevića dođe iz Gruža kako bi demonstrirala protiv Srba, lomi table i slično. Međutim, kako piše list: „U to je, naravno, malo ko ili niko vjerovao, jer niko nije mogao ni zamisliti, da bi se to moglo dogoditi u Dubrovniku, i to u dan, kad je sve građanstvo bilo u crnini, tuzi i žalosti usljed strašnog atentata; niko nije mogao povjerovati, da će jedan ć. k. domobranski aktivni kapetan dovesti ljude, toga dana, u takve svrhe.“⁴³

Istog dana kada su u Dubrovniku priređene demonstracije (4. jula) u Kaštel Sućurcu su zapaljene dvije srpske zastave tokom protestnog skupa koji je održan nakon zaupokojene mise. U Sinju su sutradan (5. jula) pravaši organizovali povorku koja je, prolazeći kroz grad, uzvikivala: „Slava Ferdinandu!“, „Živio Kralj!“, „Dolje Srbija!“, „Dolje ubojice!“, „Živjela velika Hrvatska!“ Nakon što je na gradskom trgu spalila srpsku zastavu, povorka se razišla. Istog dana su antisrpski istupi zabilježeni i u Vrlici, ali bez materijalnih šteta i paljevine. Sve se završilo na povcima: „Slava Ferdinandu hrvatskomu kralju!“, „Slava grofici Sofiji!“, „Živjela Hrvatska!“ i „Doli Srbija!“ Čirilični natpisi su skinuti i u Metkoviću, a prema prema pisanju štampe zapaljena je i kuća čiji je vlasnik Srbin. U Opuzenu je devastirana pravoslavna crkva posvećena Uspenju Bogorodice.⁴⁴

Prava Crvena Hrvatska je iskazivanje odmazde prema Srbima kao kolektivitetu nazivala „pravednim gnjevom“ jer su sarajevski događaji bili „plod poznatog svesrpskog vaspitanja mase“ i „plod zastranjenih i prevratnih ideja, posljedica svesrpskog odgoja stanovitih novina, koje dobivaju direktivu i inspiracije iz Beograda“. Upravo zbog toga, primjetno je odsustvo empatije za Srbe na koje se obrušio bijes mase: „Nije čudo da su uslijed strašnog događaja, atentata, osobito po našim zemljama zavladao opsežni nemiri, demonstracije, iskazi i sukobi protiv Srba. Ta i najblažije srce, koje ne zna što je srdžba, planulo je na užasan glas o smrti dvaju žrtava svesrpskog bijesa i fanatizma, koje je pogubilo dva uzora dike, ljubavi, mira i plemenitosti, budućeg nam hrvatskog kralja.“⁴⁵

Iako su antisrpski izgredi u Dalmaciji bili brojni, nisu u potpunosti reflektovali osjećaje i mišljenja Hrvata u toj pokrajini. Kao najbolja potvrda toga može poslužiti reakcija „svećenika iz južne Dalmacije“. Iako su Sarajevski atentat nazivali „bogumrskim djelom dvojice srpskih fanatika“, izgrede protiv Srba nazivali su „divljačkim“ i naglasili: „Hrvatsko svećentvo u svojoj velikoj većini, a tako i svi svijesni pravaši, ne samo što ne odobravaju ove izgrede, već ih odrešito osuđuju, ne samo s ljudskog, već i s

⁴³ „Privilegovane demonstracije“, *Crvena Hrvatska*, 11. 7. 1914, 1–2.

⁴⁴ Državni arhiv u Zadru (DAZD), Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, fond 88, svežanj 682, *Manifestacije u Sinju dne 4. kolovoza 1914.*; „Izkazi u Sinju“, „Protusrpske demonstracije u Vrlici“, „Zadušnice u K. Sućurcu“, *Hrvatska misao*, 8. 7. 1914, 2; „Protusrpske demonstracije“, *Obzor*, 11. 7. 1914, 3; Ž. Karaula, *n. d.*, 278–279.

⁴⁵ „Crni dani“, *Prava Crvena Hrvatska*, 4. 7. 1914, 1.

narodnog gledišta, buduć uvjereni da će oni nanijeti više moralne štete hrvatskoj misli i hrvatskom imenu nego li materijalne štete srpstvu.“⁴⁶

„Radi nasrtaja na općinu“ u Dubrovniku podnijeta je tužba Državnom odvjetništvu, o čemu je odluka donijeta na, ispostavilo se, posljednjoj sjednici opštinskog upraviteljstva održanoj 11. jula. Načelnik Čingrija je protestovao kod namjesnika za Dalmaciju u Zadru, uputio zvaničnu predstavku Zemaljskom odboru, a protest je telegrafski dostavio i ministru-predsjedniku grofu Karlu fon Štirghu.⁴⁷ Kotarske vlasti na čelu sa Nijemcem Renkinom optužene su „da su organizovale i izvele demonstracije proti Srbima toga grada“. Ovakvi koraci upraviteljstva „sahranili“ su tadašnju dubrovačku opštinsku vlast. Konačan udarac joj je zadat 26. jula kada su u Zadru na parobrodu *Lovrijenac*, koji se kretao ka Rijeci, uhapšeni načelnik Čingrija i podnačelnik Antun Puljezi. Zatvoreni su u Šibeniku i optuženi za veleizdaju, a upravu u Dubrovniku preuzeo je, u svojstvu komesara, Ivo plemeniti Čelijo Čega, dotadašnji službenik Kotarskog poglavarstva u Splitu.⁴⁸

U danima pred početak rata, represija austrougarskih vlasti u Dalmaciji bila je primjetna na svakom koraku. Hapšenja Srba, ali i Hrvata, i uzimanje talaca „u svrhu osjeganja vojničkih transporata osobito sa željeznicom odnosno u zaštitu važnijih vojničkih zgrada“ bili su svakodnevnica. Ova hapšenja ne treba da čude s obzirom na uputstvo ministra unutrašnjih poslova barona Karla Hajnolda fon Udinskog od 20. jula 1914. u kojem se pozivao na akt ministra rata koji je upozoravao da „velikosrpska propaganda“ osim „planova za atentate na dinastiju i druge visoke ličnosti“ ima za cilj i udare na vojne, željezničke i ostale saobraćajne objekte a sve kako bi se „suštinski oslabila udarna snaga vojne sile Monarhije“. Upravo zbog toga baron Hajnold je dao uputstvo „da se odmah poverljivim putem prikupe podaci o političkom držanju svih ličnosti srpske narodnosti, kako onih iz Monarhije tako i onih iz inostranstva, bilo da stalno borave ili se samo privremeno zadržavaju na njihovom području i da se sačini njihov popis“. Upravo zbog toga naređen je „najstrožiji nadzor nad svim politički sumnjivim ličnostima i udruženjima“.⁴⁹

Prva masovna hapšenja obavljena su na dan proglašenja mobilizacije 26. jula, odnosno dva dana prije početka rata kada su, zvanično, stupile na snagu vanredne, ratne mjere. Masovna hapšenja su sprovedena po naredbi

⁴⁶ „Pravaši i Frankovci prema Srpstvu“, *Dubrovnik*, 16. 7. 1914, 2; „Pravaši i frankovci prema srpstvu“, *Crvena Hrvatska*, 25. 7. 1914, 1.

⁴⁷ „Naša općina i događaji“, *Dubrovnik*, 9. 7. 1914, 3.

⁴⁸ HDA, f. 75, k. 37, *Verhaftung des Dr. Melko Cingrija – Auflösung der Gemeindevertretung von Ragusa*; „Predstavka naše Općine“, „Cinizam“, *Dubrovnik*, 16. 7. 1914, 3; M. Ж. Живановић, *Дубровник у борби за уједињење*, 111, 119; Ivo Perić, „Politički portret Pera Čingrije“, *Radovi. Institut za hrvatsku povijest*, XII, (1979), 127–264; I. Perić, *Pera Čingrija*, 125.

⁴⁹ HDA, f. 75, k. 37, 8127; M. Ž. Živanović, *Dubrovnik u borbi za ujedinjenje*, 130–131.

Carskog i kraljevskog Državnog odvjetništva, a uhapšenima je pritvor određen „zbog zločina veleizdaje“, prema članu 58 austrijskog Krivičnog zakona.⁵⁰ Svi oni su hapšeni i zatvarani kao „opasni za državu“ (staatsgefährlich) ili „politički sumnjivi“ (politisch verdächtig).⁵¹

Tih dana su uhapšeni mnogi ugledni Splićani, kao i svi oni koji su bili sumnjivi austrougarskim vlastima, a zatekli su se u Splitu, baš kao što je naređeno od strane barona Hajnolda. Među prvima su uhapšeni sekretar Hrvatske sokolske župe *Vojvoda Hrvoje* dr Budislav Grgur Anđelinović, profesor splitske Velike realke Vjekoslav Stefanini, bankar Stevo Perović, dr Ivo Karaman, dr Josip Beroš, dr Vjekoslav Škarica, dr Ivo Tartalja, Dinko Kargotić, kao i urednik splitske *Pučke slobode*⁵² Niko Bartulović.⁵³ Uhapšeni su i zastupnici pred Dalmatinskim saborom i Carevinskim vijećem Ivan Lupis, dr Josip Smodlaka⁵⁴ i dr Ante Tresić-Pavičić,⁵⁵ Oskar Tartalja, urednik

⁵⁰ Ivo Petrinović, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića* (Split: Književni krug, 1997), 53.

⁵¹ J. Beroš, *Dalmacija pod terorom*, 568–571.

⁵² List *Pučka sloboda* je pokrenut 1907. kao glasilo Hrvatske pučke napredne stranke. Izdavač i odgovorni urednik je bio dr Josip Smodlaka. Tokom izlaženja lista ulogu urednika su obavljali i Milan Marjanović, Ivan Bulić, Oskar Tartalja, dr Ivo Tartalja i Niko Bartulović. Posljednji broj je izašao 18. jula 1914. Hrvoje Morović, *Građa za bibliografiju splitske periodike. Novine 1875–1941* (Split: Izdanja Naučne biblioteke, 1968), 12; Ivanka Kučić, „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880.–1918.)“, *Kulturna baština*, XXXI, (2002), 281–310.

⁵³ Niko Bartulović je optužen da je tokom 1913. i 1914. kao član Nacionalističke omladine „širio velikosrpsku propagandu, koja je smjerala na otrgnuće zemalja, u kojima žive Južnoslaveni, od jedinstvenog sklopa A-U Monarhije“. Na teret mu je stavljen „dogovor i dopisivanje sa glavnim pokretačima nacionalističkog pokreta u ovozemstvu i kraljevini Srbiji“ poput Augustina Ujevića, Milostislava Bartulice, Vladimira Čerine, Milana Marjanovića, dr Jovana Škerlića, kao i „djelovanje oko osnivanja, izdavanja i raširivanja glasila nacionalističke omladine“ *Ujedinjenja, Narodnog jedinstva, Preporoda, Glasa juga, Zastave i Naprednjaka*. HDA, Osobni fond Milostislava Bartulice, fond 1004, k. 1, A–2/1.1; HDA, br. 1004, k. 14, C–IX/3.2; HDA, br. 1004, k. 15, C–X/2; Никола Жутић, *Нико Барјучуловић. Римокаџолик четник*, I (Београд: Српска радикална странка, 2010), 22–23.

⁵⁴ *Zapisi dr Josipa Smodlake* (Zemun: Mostart, 2012), 67–68; Коста Милутиновић, „Јосип Смодлака (Поводом 100-годишњице рођења)“, *Браничево*, XVI, бр. 1, (1970), 25–40; Коста Милутиновић, „Јосип Смодлака и југославенско питање у Хабсбуршкој монархији“, *Рађ Југославенске академије знаности и умјетности, Одјел за друштвене знаности*, XVI, (1971), 163–287; Коста Милутиновић, „Историјски лик Јосипа Смодлаке“, *Радови. Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Одјелjenje друштвених наука*, XV, (1972), 101–142.

⁵⁵ Protiv Ante Tresić-Pavičića podignuta je optužnica zato što je svojim radom i istupima u javnosti „podupirao velikosrpski pokret u Monarhiji i izvan nje s konačnim ciljem otcjepjenja svih jugoslavenskih zemalja iz sklopa Austro-Ugarske Monarhije“. Na teret mu je stavljeno to što je prethodnih mjeseci veličao srpsku vojsku, slavio njene pobjede i uzdizao kulturna, privredna i politička dostignuća srpskog naroda. I. Petrinović, *Politički život i nazori*, 55–56; Ivo Petrinović, „Ante Tresić Pavičić od starčevićanstva preko jugoslovenstva do povratka starčevićanstvu“, *Kulturna baština*, XXXI, (2002), 237–266; Ivo Petrinović, „Politički lik Ante Tresića Pavičića“, *Starine*, LXIII, (2005), 195–221.

splitske *Zastave*⁵⁶ koja je izašla sutradan po Sarajevskom atentatu „sa samim vijestima o atentatu, bez i jedne riječi sažaljenja ili osude atentata, bez crnog okvira oko lista, bez ikakva znaka žalosti“, urednik splitske *Slobode* Jerko Čulić,⁵⁷ Marijan Madiraca, inž. Petar Senjanović, don Mate Škarica, Milan Vukotić i mladobosanc Ivo Andrić, koji se u to vrijeme nalazio u Splitu i imao kontakte sa jugoslovenskim krugovima.⁵⁸ U splitskom zatvoru našli su se, između ostalih, i učiteljica Maja Nižetić iz Splitske na Braču⁵⁹ i učitelj Anton Grimani iz Klisa.⁶⁰

U Šibeniku su, između ostalih, uhapšeni dr Mate Drinković, pravoslavni sveštenik Krstanović, dr Ivo Krstelj i Krsto Margetić. U šibensku tamnicu dovođeni su i uhapšeni u Kninu, Sinju, Razvođu, Uzdolju, Golubiću, Kovačiću, Posedarju i drugim mjestima.⁶¹ Među uhapšenim Kninjanima bili

⁵⁶ List *Zastava* je pokrenut kao „nezavisno i slobodoumno glasilo javnog mišljenja“, a prvi broj je izašao 2. marta 1914. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio je O. Tartalja. Kako je kasnije pisao Tartalja: „Svaki pojedini broj *Zastave* je bio otrov, koji se širio i zahvatio cijelu Dalmaciju, sve one, koji su bili ispravni, koji su narodno mislili, svojom glavom mislili. *Zastava* je bila otvoreno revolucionarna i nacionalistička, otvoreno je propagirala i širila ideju državnog i narodnog jedinstva svih Jugoslavena: što je onda značilo ideju *velikosrpske propagande*.“ Brojevi lista su često plijenjeni i cenzurisani, ali, kako je pisao Tartalja, „što je cenzura bila jača, to je svaki broj *Zastave* bio borbeniji, revolucionarniji, sve više jugoslavenski i antiaustrijski“. Već 21. jula u Tartaljinom stanuje obavljena premetačina, 26. jula je uhapšen, a sutradan je dobio rješenje o zabrani lista. Posljednji broj je izašao 24. jula 1914. List je izlazio od maja do avgusta 1919, tokom 1930, da bi 4. aprila 1931. izašao posljednji broj, nakon čega se definitivno ugasio. H. Morović, *n. d.*, 16–17, 20, 35; Oskar Tartaglia, *Veleizdajnik. Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla* (Zagreb/Split, 1928), 75–80; Norka Machiedo-Mladinić, „Publicist i novinar Oskar Tartaglia (Split 1887.–Split 1950.)“, *Kulturna baština*, XXXII, (2005), 133–144; H. Жутић, *Нико Баршүловић*, 17; Niko Bartulović, *Od Revolucionarne Omladine do Orjune* (Split: Direktorijum Orjune, 1925), 32–33.

⁵⁷ List *Sloboda* je pokrenut 1905. kao organ Hrvatske demokratske stranke u Dalmaciji. Izdavač i odgovorni urednik je bio dr Josip Smodlaka. List je bio organ Hrvatske demokratske pučke stranke, a kasnije Hrvatske pučke napredne stranke. Odgovorni urednici su bili Milan Marjanović, Ivan Bulić, Oskar Tartalja, dr Ivo Tartalja, Niko Bartulović i Jerko Čulić. Posljednji broj je objavljen 25. jula 1914. H. Morović, *n. d.*, 11–12.

⁵⁸ Miroslav Karaulac, *Rani Andrić* (Beograd: Filip Višnjić, 2010), 115–122; Мирослав Караулац, „Андрішева писма Евгенији Гојмерац“, *Свеске Загужбине Иве Андрића*, III, (1985), 45–96.

⁵⁹ Maja Nižetić-Čulić, „Из моје старе биљезнице“, *Свеске Загужбине Иве Андрића*, XVIII, (1999), 75–83. Kako navodi Kristo Dominković učiteljica Maja Nižetić je optužena za zločin veleizdaje zato što je „za vrijeme balkanskoga rata mnogo pričala djeci o Srbima“. Kristo P. Dominković, *Piljci i kržine. Uspomene i refleksije iz taoštva i internacije 1914.–1917.* (Dubrovnik, 1922), 242–243.

⁶⁰ HDA, f. 75, k. 37, *Spalato: Verhaftungen anlässlich des Ausnahmszustandes*; „Premetačine i hapšenja u Spljetu“, *Crvena Hrvatska*, 25. 7. 1914, 2; „Uapšenja“, *Hrvatska misao*, 4. 8. 1914, 1; „Uapšenici iz Splita“, *Hrvatska misao*, 8. 8. 1914, 2; J. Beroš, *Dalmacija pod terorom*, 568–570, 573; H. Жутић, „Српски соколи и Сарајевски агентат“, 249–250.

⁶¹ „Uapšenja“, *Hrvatska misao*, 5. 8. 1914, 1.

su opštinski načelnik Đuro Vojvodić i vijećnik advokat dr Miloš Martić.⁶² U Omišu je, dok je bio na odmoru, uhapšen profesor Josip Barač. Među uhapšenima u Sinju našao se i ugledni advokat dr Prvislav Grisogono. U Zadru su samo nekoliko sati prije objave rata uhapšene vođe jugoslovenske nacionalističke omladine Antun Filipić, Ivica Svetec, Ivan Višić, Marko Valčić, Špiro Čakić, Vinko Vladović, Mirko Korolija i Ivo Markovina.⁶³

U Dubrovniku su, između ostalih, uhapšeni javni bilježnik Luko markiz Bona,⁶⁴ urednik lista *Dubrovnik* Kristo Dominković, savjetnik pokrajinskog suda Ivo plemeniti Grisogono, građevinski preduzetnik Ermengildo Job, advokat i zastupnik u Dalmatinskom saboru dr Stijepo Knežević, sekretar Matice srpske u Dubrovniku dr Frano Kulišić, urednik *Srpske zore* Dimitrije Pušibrk,⁶⁵ sekretar Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga Đuro Marić, književnik Ivo konte Vojnović i paroh u Župi Dubrovačkoj don Ante Anić.⁶⁶ Kotarski poglavar Renkin sproveo je hapšenja uglednih Dubrovčana tiho i vrlo perfidno, pozivajući ih da se vlastima prijave u hotel *Bijeli dvorac* na Lapadu. Čini se da hapšenja nisu bila iznenađujuća i da su najave za to procurile. O tome je Dominković zapisao: „Od jutros se po gradu šuška, u pola povjerljivo u pola otvoreno, kako će sve viđenije Srbe da pozatvaraju, nekima da sude a neke čak i da vješaju.“⁶⁷

Sva ova masovna hapšenja izvedena su sinhronizovano diljem Dalmacije, na osnovu čega možemo zaključiti da su bila unaprijed pripremljena i da se nije radilo o stihijskom policijskom djelovanju. Ako je vjerovati napisima vajara Ivana Meštovića, ona nisu smjela baš toliko iznenaditi. Kada je Meštović 1913. godine boravio u Beogradu, tadašnji predsjednik srpske vlade Nikola Pašić mu je, govoreći o austrougarsko-srpskim odnosima, rekao „da će Austrijanci požurivati sukob“ i zamolio ga da upozori „glavne ljude tamo“ da se, u slučaju naznaka obračuna između ovih zemalja, „na

⁶² HDA, f. 75, k. 37, 17526, 18716.

⁶³ Niko Karuc, „Jugoslavenska omladina u Zadru (1910–1914)“, u *Zadar. Geografija–ekonomija–saobraćaj–povijest–kultura* (Zagreb: Matica hrvatska, 1964), 619–628; Ljubo Jurković i Kosta Milutinović, „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910–1914)“, *Zadarska revija*, XIV, br. 1, (1965), 1–26.

⁶⁴ HDA, f. 75, k. 37, 17796.

⁶⁵ List *Srpska zora* je predstavljao glasilo istoimenog prosvjetnog i privrednog društva. Njegov zadatak je bio da upoznaje čitaoce sa važnošću društva, širi pismenost, daje smjernice kako se upravlja imanjem, kako se štedi i čuva zdravlje, a podsticao je i osnivanje zemljoradničkih zadruga. List se držao programa Srpske narodne stranke na Primorju. Prvi broj je izašao 20. januara 1907. pod uredništvom Nikole Brkića. Štampan je u Srpskoj dubrovačkoj štampariji dr Gracića do 1911, a od tada u Bokeškoj štampariji u Kotoru. List je izlazio dva puta mjesečno. Dužnost glavnih urednika obavljali su i Đuro Marić, Stijepo Knežević i Mito Pušibrk. Posljednji broj je izašao 15. jula 1914. I. Perić, *Dubrovačka periodika*, 23.

⁶⁶ HDA, f. 75, k. 37, *Verhaftungen in Dalmatien*.

⁶⁷ K. P. Dominković, *n. d.*, 38–40, 53, 58–59.

vrijeme sklonu“ jer će ih Austrijanci „sve pozatvarati i biti okrutni, kako bi obezglavili narod“. ⁶⁸ Čini se da su samo rijetki predvodnici Dalmatinaca, poput Ante Trumbića i Frana Supila, ovo imali na umu i na početku rata napustili Monarhiju. ⁶⁹ Kako navodi Oskar Tartalja, „po tamnicama se onda nalazila elita dalmatinske inteligencije“. ⁷⁰

Naročito su karakteristični bili slučajevi hapšenja onih koji su optuženi da su rekli nešto „neodgovarajuće“ o ubijenom nadvojvodi ili carevoj odluci da se pođe u rat. Tako se u Dubrovniku, po hitnom postupku, tokom avgusta sudilo Srbinu iz Hercegovine Jovi Mračeviću koji je 2. jula u jednoj krčmi, navodno, tokom razgovora sa kolegama radnicima za ubijenog nadvojvodu rekao: „Nije bio dobar ni za vas, ni za nas, da je bio dobar ne bi bio poginuo.“ Za ovaj verbalni delikt osuđen je na osam mjeseci tamnice i ubrzo poslat u Ljubljanu na odsluženje kazne. ⁷¹

Pučke novine su smatrale da je austrougarski ultimatum Srbiji bio „pravedan“ i da se srpska vlada „nije htjela odreći svojih zlih namjera“. Sama objava rata se ovako komentarisala: „Nas Hrvate mora ovaj korak našeg vladara još više razveseliti, jer nami je najveća pogibelj od Srbije i Srba. Svaki uspjeh naše vojske je ujedno nami za dobro, jer ćemo biti daleko od srpske bahatosti, pa ako budu još uslišene opravdane davne želje vjernog hrvatskog naroda, srpske će namjere protiv naše monarhije biti za uvijek bez uspjeha; cjelokupnost hrv. zemalja u skoroj budućnosti, moćno obnovljeno hrv. kraljevstvo pod žezlom starodrevne prejasne kuće Habzburgovaca biti će najuporniji klin proti zlim srpskim namjerama.“ Pravdajući treću mobilizaciju u nekoliko godina (prethodne dvije su bile 1908. i 1912) *Pučke novine* su sokolile vojne obveznike i uopšte građane: „Sa Srbima se treba tako obračunati, da im više ne dođe na pamet uznemiravati naše carevine.“ ⁷²

Austrougarska objava rata Srbiji gurnula je Dalmaciju u još teži period prožet neslobodom, represijom, smrću i gladovanjem. Vrlo slikovito je atmosferu u Dalmaciji opisao zastupnik u Carevinskom vijeću Ante Trešić-Pavičić na sjednici 19. oktobra 1917: „Netom je buknuo rat, poče i oluja

⁶⁸ Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje* (Zagreb: Matica hrvatska, 1969), 30.

⁶⁹ Ivo Perić, *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu* (Split: Muzej grada, 1984), 141–143. Frano Supilo se u vrijeme Sarajevskog atentata nije ni nalazio u Dalmaciji, već je, kao i godinama ranije, živio u Rijeci. Josip Horvat, *Supilo. Život jednog hrvatskog političara* (Zagreb: Binoza, 1938), 349–350; Josip Horvat, *Frano Supilo* (Beograd: Nolit, 1961), 264–265; Ivo Petrinović, *Politička misao Frana Supila* (Split: Književni krug, 1988), 150.

⁷⁰ O. Tartaglia, *n. d.*, 82–83.

⁷¹ HDA, Carsko i kraljevsko Ministarstvo pravosuđa, Dalmatinski spisi, fond 73, k. 24, 31225, 32698.

⁷² „U boj!“, *Pučke novine*, 30. 7. 1914, 1; „Na mezevo!“, *Pučke novine*, 6. 8. 1914, 1.

iskorenjivanja svih jugoslovenskih rodoljuba. Nastade u cijeloj zemlji takav jauk i lelek, takova grozota, ko kada bukne kuga. Plaćeni novinari, a na čelu im splitsko *Naše jedinstvo*,⁷³ izmišljavahu danomice vijesti o atentatima bombama od strane Srba na željezne vlakove, na parobrode i ine vojne transporte, da tako opravdaju drakonske mjere raznih oblasti. Što je bilo narodno probuđeno, svjesno i pošteno, to je bilo uapšeno, konfinovano, utamničeno, upropašteno, osuđeno, pogubljeno, što odveć mlado ili staro, smrti glađu posvećeno; a ostalo prestravljeno, demoralizovano, obeščašćeno.⁷⁴

Pučki list je gotovo sa radošću prenio carevu ratnu proklamaciju, iako se nije radilo o listu koji se isticao antisrpskim stavovima. Naglašena je vjernost Hrvata „zakonitom kralju“ kao i to „da je Hrvat uvijek bio odan, privržen i vieran svojim kraljima, za koje je prolio na potoke krvi“. Dalje se navodi: „Pobudilo je neopisivo veselje u cijeloj vojsci, a osobito među našim Hrvatima, kad se je ovih dana pronio glas, da će Njegovo Veličanstvo, naš siedi vladar, u dobi od 84 godine, poći sada u glavni logor. Dika je to neviđena i nečuvena! U prisutnosti svoga zakonitoga kralja Hrvati će se boriti dvostrukom snagom i ginuti će, bude li im suđeno, uz poklike: živio kralj!“⁷⁵

U pokušaju da objasni oduševljenje među dalmatinskim življem za rat protiv Srbije Kristo Dominković je bio vrlo surov: „Taj isti narod odgajan je godinama džandarskom silom i odgojen kao stoka. Naš rad vrlo ga je malo digao vrh toga nivoa. Samo jedan događaj, balkanski rat, politički ga je malo rastresao, i samo jedan događaj, sarajevska tragedija, opet ga je malo utukao i ponovo bacio na prvašnji stepen, da opet bude stoka. I sada oni ... idu da ginu od bratske ruke, na Drinu.“⁷⁶ U narednim danima

⁷³ List *Jedinstvo* je proistekao iz lista *Narod*, koji je pokrenut 1884. kao prvi list na hrvatskom jeziku u Splitu. Pod imenom *Jedinstvo* prvi put je izašao 14. jula 1894. Izdavač i odgovorni urednik je bio Nedjeljko Radičić, a zatim Ivan Velat i Antun Stražičić. Od 1896. list je predstavljao glasilo Hrvatske narodne stranke. Do juna 1905. izlazio je pod imenom *Jedinstvo*, a od 4. jula 1905. kao *Naše jedinstvo*. Posljednji broj je izašao 31. oktobra 1918. H. Morović, *n. d.*, 10–11; I. Kuić, *n. d.*, 286–295.

⁷⁴ Ante Tresić Pavičić, *Govori i pisma iz ere užasa i oslobođenja*, Beograd 1922, 33. Ovaj govor je snažno odjeknuo u gotovo svim savezničkim državama, prevođen je na jezike manjinskih naroda u Monarhiji, a pročitan je i u američkom Kongresu. Govor je poslužio kao siguran znak da se Monarhija ruši iznutra, kako je to zaključio Ivo Petrinović. I. Petrinović, *Politički život i nazori*, 57–58.

⁷⁵ „Živio Franjo Josip I.“, „Rat između Austro-Ugarske i Srbije“, *Pučki list*, 10. 9. 1914, 113–115. Ante Tresić-Pavičić je ostavio svjedočanstvo o ženi sa prostora Ravnih Kotara koja se prezivala Šuša i koja je uhapšena zbog toga što je, na vijest o objavi rata, rekla da je car „pobenavio kad pod stare dane ide u rat“. HDA, f. 73, k. 24, *Verzeichnis*; HDA, Osobni fond Ante Tresić-Pavičića, fond 834, k. 2, f. IV, br. 3, *Dio rukopisa pisanog u tamnici*; I. Petrinović, *Politički život i nazori*, 54.

⁷⁶ K. P. Dominković, *n. d.*, 69–71, 78.

i nedjeljama pod strogom kontrolom vlasti, dalmatinska javnost je bila opterećena situacijom na frontovima, sakupljanjem pomoći u okviru odbora Crvenog krsta, a stranice preostalih novina su bila opterećene spis-kovima poginulih i ranjenih Dalmatinaca na frontovima diljem Evrope.

IZVORI I LITERATURA

- Državni arhiv u Zadru (DAZD)
Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (88)
Hrvatski državni arhiv (HDA)
Carsko i kraljevsko Ministarstvo pravosuđa, Dalmatinski spisi (73)
Carsko i kraljevsko Ministarstvo unutarnjih poslova, Dalmatinski spisi (75)
Osobni fond Ante Tresić-Pavičića (834)
Osobni fond Milostislava Bartulice (1004)
- Crvena Hrvatska* (1914)
Dubrovnik (1914)
Hrvatska kruna (1914)
Hrvatska misao (1914)
Mladost (1914)
Narodni list (1914)
Obzor (1914)
Prava Crvena Hrvatska (1914)
Pučke novine (1914)
Pučki list (1914)
Smotra dalmatinska (1914)
Српска зора (1914)
- Караулац, Мирослав. „Андрићева писма Евгенији Гојмерац“. *Свеске Загужбине Иве Андрића*, III, (1985), 45–96.
Makale, Manfred. *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*. Beč: Adria, 1912.
Morović, Hrvoje. *Građa za bibliografiju splitske periodike. Novine 1875–1941*. Split: Izdanja Naučne biblioteke, 1968.
Werk, Hugo. „Predratni omladinski pokret u Dalmaciji. Jedan dokumenat“. *Nova Evropa*, XII, br. 11, (1925), 363–366.
Zapisi dr Josipa Smodlake, Zemun: Mostart, 2012.
Bartulović, Niko. *Od Revolucionarne Omladine do Orjune*. Split: Direktorijum Orjune, 1925.

Dominković, Kristo P. *Piljci i kržine. Uspomene i refleksije iz taoštva i internacije 1914.–1917.* Dubrovnik, 1922.

Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje.* Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

Нижетић-Чулић, Маја. „Из моје старе биљезнице“. *Свеске Загубине Иве Андрића*, XVIII, (1999), 75–83.

Tartaglia, Oskar. *Veleizdajnik. Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla.* Zagreb/Split, 1928.

Bendiš, Ivan. „Sokolstvo u Boki Kotorskoj“. *Soko na Jadranu*, VI, br. 6–7, (1931), 148–150.

Beroš, Josip. „Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije“. *Zadarska revija*, XIII, br. 6, (1964), 562–577.

Beroš, Josip. „Dubrovčani – taoci i veleizdajnici za vrijeme prvog svjetskog rata“. *Dubrovnik*, IX, br. 4, (1966), 73–98.

Bralić, Ante, „Zadarski „fin-de siècle“ – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“. *Časopis za suvremenu povijest*, XXXIX, br. 3, (2007), 731–775.

Далматинска Лазарица и православни Косовљани. Поводом стогодишњице освећења шемеља далматинске Лазарице 1874–1974. Шибеник: Епархијски управни одбор, 1974.

Дедијер, Владимир. *Сарајево 1914.* Београд: Просвета, 1966.

Епископ далматински Николај, ур. *Косовска народна чишћанка 1989. Далматинско Косово.* Шибеник: Далматинска епархија СПЦ, Одбор за прославу Шестогодишњице Косовске битке и мученичког представљења Св. кнеза Лазара и косовских мученика, 1989.

Гулић, Милан. „Одјек балканских ратова у Далмацији“. У: *Балкански ратови 1912–1913: нова виђења и шумаћења, Зборник радова.* Уредници Срђан Рудић и Миљан Милкић, 353–377. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, 2013.

Horvat, Josip. *Frano Supilo.* Београд: Nolit, 1961.

Horvat, Josip. *Supilo. Život jednog hrvatskog političara.* Zagreb: Binoza, 1938.

Jurić, Ivan. *Sarajevska tragedija Sofije i Ferdinanda.* Metković: vlastita naklada, 2010.

Jurković Ljubo, i Kosta Milutinović. „Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910–1914)“. *Zadarska revija*, XIV, br. 1, (1965), 1–26.

Калинић, Војин Д. „Културни препород Срба у северној Далмацији“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2014.

Karaula, Željko. „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Krajevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“. *Radovi. Zavod za hrvatsku povijest*, XLIII, (2011), 255–291.

Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd: Filip Višnjić, 2010.

Karuc, Niko. „Jugoslavenska omladina u Zadru (1910–1914)“. U: *Zadar. Geografija-ekonomija-saobraćaj-povijest-kultura*, 619–628. Zagreb: Matica hrvatska, 1964.

Косовска народна чишанка 1389–1889–1939. Београд: Православна епархија далматинска, 1940.

Kuić, Ivanka. „Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880.–1918.)“. *Kulturna baština*, XXXI, (2002), 281–310.

Machiedo-Mladinić, Norka. „Publicist i novinar Oskar Tartaglia (Split 1887.–Split 1950.)“. *Kulturna baština*, XXXII, (2005), 133–144.

Milutinović, Kosta. „Zadar pred Prvi svjetski rat“. *Zadarska revija*, XIII, br. 6, (1964), 485–503.

Milutinović, Kosta. „Istorijski lik Josipa Smodlake“. *Radovi. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka*, XV, (1972), 101–142.

Milutinović, Kosta. „Josip Smodlaka i jugoslavensko pitanje u Habsburškoj monarhiji“. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene znanosti*, XVI, (1971), 163–287.

Милутиновић, Коста. „Јосип Смодлака (Поводом 100-годишњице рођења)“. *Браничево*, XVI, бр. 1, (1970), 25–40.

Милутиновић, Коста. „О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848–1914“. У: *Зборник о Србима у Хрватској*, I. Уредник Василије Крестић, 33–90. Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Срба у Хрватској, 1989.

Perić, Ivo. *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*. Split: Muzej grada, 1984.

Perić, Ivo. *Dubrovačka periodika 1848–1918*. Dubrovnik: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980.

Perić, Ivo. *Pero Čingrija*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1988.

Perić, Ivo. „Politički portret Pera Čingrije“. *Radovi. Institut za hrvatsku povijest*, XII, (1979), 127–264.

Perić, Ivo. „Sto godina od početka izlaženja Crvene Hrvatske u Dubrovniku“. *Republika*, XLVII, br. 7–8, (1991), 176–181.

Petrinović, Ivo. „Ante Tresić Pavičić od starčevićanstva preko jugoslavenstva do povratka starčevićanstvu“. *Kulturna baština*, XXXI, (2002), 237–266.

Petrinović, Ivo. *Politička misao Frana Supila*. Split: Književni krug, 1988.

Petrinović, Ivo. „Politički lik Ante Tresića Pavičića“. *Starine*, LXIII, (2005), 195–221

Petrinović, Ivo. *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*. Split: Književni krug, 1997.

Slijepčević, Pero. „Tok Sarajevskog atentata“. *Nova Evropa*, XI, br. 18, (1925), 572–574.

Živanović, Milan. „Dve demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912. godine“. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, III, (1957), 327–350.

Живановић, Милан Ж. *Дубровник у борби за уједињење 1908–1918*. Београд: Историјски институт, 1962.

Жутић, Никола. *Крајшки соколи. Соколи Српске Крајине 1903–1941–1991*. Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске, Српско културно друштво Зора, 1998.

Жутић, Никола. *Нико Баршћуловић. Римокашћолик чећник*, I. Београд: Српска радикална странка, 2010.

Жутић, Никола. „Српски соколи и Сарајевски атентат“. У: *Србија и политишка великих сила 1914–2014. Зборник радова*. Уредници Живојин Ђурић и Милош Кнежевић, 231–260. Београд: Институт за политичке студије, 2014.

Milan Gulić

THE DALMATIAN PUBLIC AND THE ASSASSINATION IN SARAJEVO

Summary

Assassination of Archduke Franz Ferdinand and his wife in Sarajevo at the end of June 1914 changed Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian Monarchy and whole Europe. That occurrence make strong echo in whole Europe and especially in Austro-Hungarian Monarchy. In this paper we are trying to show echo of assassination in Sarajevo in Dalmatia – province on the south of Monarchy with strong south Slavic majority. Through Dalmatia passed remains of dead archduke and his wife Sophia. Dalmatia, as every other province in Monarchy expressed regret because of assassination in Sarajevo. But, that was just a beginning of dark period in modern Dalmatian history with a limitation of freedom, starvation and death.

KEYWORDS: Dalmatia, Austro-Hungary, press, assassination in Sarajevo, arrests

USCITE DELLA DALMAZIA E L'ASSASSINIO A SARAJEVO

Sommario

L'assassinio dell'Arciduca Francesco Ferdinando e di sua moglie a Sarajevo alla fine di giugno del 1914 cambiò la Bosnia Erzegovina, la monarchia austro - ungarica e l'intera Europa. L'evento ebbe una grande eco in tutta Europa e specialmente nella monarchia austro - ungarica. L'intento di questo lavoro è mostrare l'eco avuto dall'assassinio di Sarajevo in Dalmazia, provincia meridionale dell'Impero austro - ungarico a forte maggioranza slava. Attraverso la Dalmazia passarono i resti del defunto Arciduca e di sua moglie Sophia. La Dalmazia, come ogni altra provincia dell'Impero, espresse rammarico per l'assassinio di Sarajevo. Questo però non era che l'inizio di un oscuro periodo nella storia della Dalmazia contemporanea, con limitazioni alla libertà, fame e morte.

PAROLE CHIAVE: Dalmazia, Austro-Ungheria, la stampa, l'assassinio a Sarajevo, gli arresti